

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), II, 168-169, 483-489; V, 193; VII, 463-464, 506, 531; VIII, 197-198, 441, 554, 580-581, 611; IX, 375, 430-431; X, 185; XI, 13; a.mlf., *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî), Beyrut 1415/1994, I, 79-201, 434; II, 27-81, 294-351, 483, 559-571; III, 120-122, 196, 256; a.mlf., *İntikâdü'l-i'tirâz fi'r-red 'ale'l-'Aynî fi şerhi'l-Buĥârî* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî – Subhî es-Sâmerrâî), Riyad 1413/1993, I, 79; a.mlf., *İnbâ'u'l-ğumr*, I, 3-4; VIII, 39; a.mlf., *Taglîku't-talîk 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî* (nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî), Beyrut-Dimaşk 1405/1985, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 23-250; a.mlf., *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâli'l-e'immeti'l-erbâ'a* (nşr. İkrâmullah İmdâdü'l-Hak), I-II, Beyrut 1416/1996; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 369, 395; a.mlf., *Tebşîrü'l-müntebih*, I, 414-415; IV, 1511-1513; a.mlf., *Tevalî't-te'sîs* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, s. 49; a.mlf., *Divânü'l-Hâfîz İbn Hacer el-'Askalânî* (nşr. Subhî Reşâd Abdülkerîm), Tanta 1410/1990, s. 19-71; a.mlf., "Fetvâ fi kitâbeti'l-târîfî" (nşr. Fuâd Seyyid, *MMMA*, II/1, |1375/1956| içinde), s. 162-177; Begavî, *Meşâbîhu's-sünne* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî v.dğr.), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, I, 77-96; Fâsî, *Zeylû't-Takyyid fi ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1410/1990, I, 352-357; Takyyüddin İbn Fehd, *Lahzû'l-el-hâz* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabi*, ts.), Haydarâbâd 1376/1956 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâit-türâsî'l-Arabî), s. 326-343; İbn Taĥriberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, II, 16-32; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyüh* (nşr. Muhammed ez-Zâhî – Hamed el-Câsîr), Riyad 1982, s. 70-78; Şehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemetü şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-'Askalânî* (nşr. Hâmid Abdülmecîd – Tâhâ ez-Zeynî), Kahire 1406/1986; a.mlf., *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 36-40; X, 315-317; a.mlf., *et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-Sülûk*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Külliyyâtî'l-Ezher), s. 230-236; a.mlf., *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-İşr* (nşr. Cûde Hilâl – M. Mahmûd Subh), s. 75-89; Süyûtî, *Hüsnü'l-muĥâdara*, I, 363-366; a.mlf., *Nazmü'l-ikyân*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), s. 45-53, 179; a.mlf., *Tedribü'r-râvî*, II, 298; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 412-415; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühâr*, II, 268-270; İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi târihi's-Sâlihiyye* (nşr. M. Ahmed Dehmân), Dimaşk 1400/1980, II, 454-457; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 64-72; Keşfü'z-zunûn, I, 7, 8, 12, 21, 24, 28, 58, 60, 69, 106, 116, 117, 126, 157, 162, 167, 170-171, 175, 195, 200, 204, 215, 228, 237, 245, 254, 257, 292, 301, 305, 307, 339-340, 354, 363, 375, 400, 418, 420, 421, 464, 465, 503, 508, 545-548, 551, 552, 555, 600, 608, 618, 705, 706, 748, 751, 765, 835, 838, 877, 909, 919, 930, 935; II, 961, 977, 990, 1039, 1052, 1062, 1097, 1141, 1162, 1275, 1295, 1296, 1316-1317, 1327, 1328, 1351, 1481, 1510, 1511, 1541, 1548, 1604, 1660, 1684, 1691, 1697, 1714, 1792, 1822, 1830, 1840, 1842, 1848, 1856, 1860, 1917, 1923, 1932, 1936-1937, 1945, 2003, 2030, 2036; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 272; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* (nşr. Ahmed el-Kalâs), Kahire, ts. (Dâru't-Türâs), I, 6, 7, 8; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, III, 87; Şevkânî, *el-Bedrü'l-tâlî'*, I, 87-92; Keşmirî, *Feyzû'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Bu-*

ĥârî, Kahire 1357/1938, I, 38; *Hediyetü'l-'âri-
fîn*, I, 128-130; *İzâhu'l-meknûn*, I, 69; Serkis, *Mu'cem*, I, 77-81; Brockelmann, *GAL*, I, 82, 84, 445; II, 81-84, 91; *Suppl.*, I, 777; II, 73-76, 617; M. Mustafa Ziyâde, *el-Mü'errihûn fi Mısr fi'l-
ĥarnî'l-ĥâmis 'aşer el-milâdî*, Kahire 1954, s. 17-20; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn
fi 'ahdi'l-Moĥol ve't-Türkmân*, Bağdad 1376/
1957, I, 233-236; Abdurrahman el-Bûsîrî, *Müb-
tekirâtü'l-le'âli ve'd-dürer fi'l-muĥâkemeti
beyne'l-'Aynî ve'bni Hacer* (nşr. Süleymân Mu-
hammed er-Rûbî – Hâdî Arefe), Trablusgarp 1959;
Sezgin, *GAS*, I, 122, 128-129; Abdülhay el-Ket-
tânî, *Fihri'sü'l-feĥâris*, I, 321-337; II, 881-882,
930, 990; Müneccid, *Mu'cem*, I, 12-13; II, 19-
20; M. Abdullâh İnân, *Mü'errihü Mısrî'l-İslâ-
miyye ve meşâdirü't-târîhi'l-İslâmiyye*, Kahire
1388/1969, s. 105-114; Sabri Khalid Kawash, *Ibn
Hajar al-Asqalânî (1372-1449 A. D.): A Study
of the Background, Education and Career of a
'Âlim in Egypt* (doktora tezi, 1969). Princeton
University; Elbânî, *Maĥtûâtî*, s. 43-45, 185; C.
Zeydân, *Âdâb*, III, 174-177; Zirîklî, *el-A'lâm* (Fet-
hullah), I, 178-179; IV, 88; VI, 120; M. Kemâled-
din İzzeddin, *et-Târîh ve'l-menhecü'l-târîhi li'bn
Hacer el-'Askalânî*, Beyrut 1404/1984, s. 200-
207; a.mlf., *İbn Hacer el-'Askalânî mü'errih*,
Beyrut 1407/1987; Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrüd-
dîn el-'Aynî ve eşeruhü fi 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut
1407/1987, s. 225-250; Muhammed İsmâ Ar-
râr el-Hüseynî, *İthâfû'l-kârî bi-ma'rifeti cühüd
ve a'mâli'l-ulemâ' 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, Bey-
rut 1407/1987, s. 121; Ebû Ubeyde Meşhûr b.
Hasan – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-
muşannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/
1991; Abdüsettar eş-Seyh, *el-Hâfîz İbn Hacer
el-'Askalânî emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs*, Di-
maşk 1412/1992; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâ-
mil*, II, 141-158; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstet-
rafe* (Özbek), s. 173; ayrıca bk. İndeks, s. 467;
Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'As-
kalânî ve dirâsetü müşannefâtihî ve menhec-
ihî ve mevâridihî fi kitâbihi'l-İşâbe*, I-II, Bey-
rut 1417/1997; a.mlf., "Şâ'irîyyetü İbn Hacer el-
'Askalânî", *Mecelletü'l-baĥşî'l-ilmî ve't-türâsi'l-
İslâmî*, II, Mekke 1979, s. 147-165; Jacqueline
Sublet, "Les maitres et les études de deux tra-
ditionnistes de l'époque mamelouke", *BEO*, XX
(1967), s. 7-99; Abdülhamîd M. el-Besyûnî, "el-
Metâlibü'l-'âliye bi-zevâ'idü'l-mesânîdî's-şemâ-
niyye", *el-Va'yü'l-Muĥammedî*, VI/69 (1970), s.
72-84; Muhammed Kürd Ali, "Kitâbü'l-Cümân",
MMLADm., III (1971), s. 239-240; Aftab Ahmed
Rahmani, "The Life and Work of Ibn Hajar al-
Asqalânî", *IC*, XLV/3 (1971), s. 203-212; XLV/4
(1971), s. 275-293; XLVI/1 (1972), s. 75-81;
XLVII/3 (1973), s. 257-273; Abdürrezzâk Kâsim,
"Menhecü İbn Hacer fi kitâbihî Hedyi's-sârî",
Âdâbü'r-râfîdeyn, XI, Musul 1979, s. 361-403;
Claude Gilliot, "Textes arabes ancien édité en
Egıpte au cours des années 1992 à 1994, 1994-
1996", *MIDEO*, XXII (1994), s. 314-315; XXIII
(1997), s. 343, 354, 389-390, 419; Muhammed
Abdurrahman el-Ehdel, "Eđvâ' 'alâ Nüzheti'l-
elbâb fi'l-elĥâb li'l-ĥâfîz İbn Hacer el-'Askalâ-
nî", *Âlemü'l-kütüb*, XVII/6, Riyad 1418/1997,
s. 483-489; C. Van Arendonk, "İbn Hacerü'l-As-
kalânî", *İA*, V/2, s. 735-737; F. Rosenthal, "İbn
Ĥâdjâr al-'Askalânî", *EP* (Fr.), III, 799-802; As-
ri Çubukçu, "Çakmak, el-Melikü'z-zâhîr", *DİA*,
VIII, 193; Abbas Zeryâb, "İbn Hacer-i-'Askalânî",
DMBİ, III, 319-331.

M. YAŞAR KANDEMİR

İBN HACER el-HEYTEMÎ
(ابن حجر الهيثمي)

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed
b. Muhammed b. Muhammed
el-Heytemî es-Sa'dî
(ö. 974/1567)

Şâfiî fakihî,
muhaddis ve edip.

Aslen Mısır'ın Aynişems yakınlarındaki Selmünt nahiyesinden olup atalarının daha sonra yerleştiği Garbiyye bölgesindeki Mahalletü Ebi'l-Heytem (Heyâtim) köyünde dünyaya geldi. Doğum tarihi olarak kaynaklarda 899 (1494) ve 911 (1505-1506) yılları da verilmekle birlikte doğrusu kendi *Mu'cem*'indeki bir kayıttan anlaşıldığı üzere (Abdülkâdir el-Ayderûsî, s. 262; Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, s. 28) 909 (1503-1504) yılıdır. Mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinin soyu ensara kadar uzandığı için Ensârî nisbesiyle de anılmaktadır. Büyük dedelerinden birine çok az konuşması sebebiyle "Hacer" (taş) lakabı takılmış, onun soyundan gelenler de İbn Hacer diye anılmıştır.

Küçük yaşta babasını kaybeden İbn Hacer ilk öğrenimini, babasının şeyhi olan sûfi İbn Ebû'l-Hamâil ve onun talebesi Şemseddin eş-Sinnâvî'den gördü. Kur'an'ı ezberledikten sonra Şinnâvî'nin himayesinde önce Tanta'ya, ardından Kahire'ye giderek (924/1518) tahsiline Ahmediyye Medresesi'nde ve Ezher'de devam etti. Zekeriyâ el-Ensârî, Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî, Ebû'l-Hasan el-Bekrî es-Siddîkî, Abdülhak b. Muhammed es-Sünbâtî, İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî ve Reîsületübbâ Şehâbeddin İbnü's-Sâiğ gibi âlimlerden ders okudu. Başta Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'i olmak üzere çeşitli metinleri ezberleyen İbn Hacer daha yirmi yaşında iken fetva ve ders vermek üzere hocalarından icâzet aldı. Tefsir, hadîs, fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz, kelâm, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser verecek seviyeye ulaştı. 933 (1527) ve 937'de (1531) yaptığı hac ziyaretlerinin ardından bir süre Mekke'de kaldı. 940'ta (1534) üçüncü hac ziyareti için gittiği Mekke'ye yerleşti. Günlerini Harem-i şerif'te ders ve fetva vermeye, ayrıca eser yazmaya hasretti. "Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremayn, Müftü'l-İrâkeyn" gibi lakaplarla tanındı. Kendisine İslâm

dünyasının her tarafından fetva soruldu. Bazı fetvalarının tartışmalara yol açması üzerine bu meselelerle ilgili müstakil risâleler kaleme aldı; *el-Fetâva'l-kübrâ'sı* içinde zikredilen risâleler bunlardır. Zebîd Şâfiî müftüsü İbn Ziyâd el-Gaysî ile sert tartışmalara girdi. Özellikle hac için Mekke'ye gelen birçok talebeye ders verdi. Muhammed Tâhir Fettenî, Vecîhüddin Abdurrahman b. Ömer el-Amûdî, Şeyh Sadr İbn Abdülkuddûs, Abdülkâdir el-Fâkihî, Muhammed b. Ahmed el-Fâkihî ve Muhammed b. Abdülazîz ez-Zemzemî tanınmış talebelerinden bazılarıdır. İbn Hacer 23 Receb 974 (3 Şubat 1567) tarihinde Mekke'de vefat etti ve Cennetü'l-muallâ'daki Türbetü't-Taberiyîn kısmına defnedildi. Bazı kaynaklarda ölümü için verilen 973 tarihi yanlış olmalıdır.

Genellikle Eş'ariyye'nin itikadî görüşünü benimseyen İbn Hacer el-Heytemî Allah'ın dünyada görülebileceği, gaybın ve ilâhî bilineceği, kullara ait fiillerde beşerî kudretin etkili olamayacağı, kâinatın "nûr-i Muhammedî"den yaratıldığı, Hz. Peygamber'in kabrinde diri olup vefâlerin kendisiyle görüşebileceği, Kur'an okumanın bedenî hastalıkları da iyileştirebileceği gibi bazı görüşleri savunmuş ve bunları zayıf veya mevzû birtakım rivayetlere dayandırmıştır (*et-Ta'arruf*, s. 109-111; *Şerh 'alâ metni'l-Hemziyye*, s. 16-17, 85, 139, 157, 158). Hemen hemen bütün günahları "kebîre" olarak sayması da bunun bir sonucudur (*ez-Zevâcîr 'an iktirâfi'l-kebâ'ir*, tür.yer.). Zayıf veya mevzû olup olmadıklarını dikkate almadan bütün rivayetleri sahih kabul etme anlayışının yaygınlaşmasına sebep olan İbn Hacer'in bu tutumunu ve tasavvufa olan teslimiyetçi bakışını, ayrıca İbn Teymiyye'yi haksız olarak eleştirmesini Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî *Cildü'l-'ayneyn fi muhâkemeti'l-Ahmedeyn* adlı eserinde (bk. bibl.) tenkit etmiştir.

İbn Hacer, Hulefâ-yi Râşidîn'le ilgili genel Sünnî akîdenin savunuculuğunu yapmış, özellikle imâmet meselesine dair eser ve fetvalarında Şîa'ya karşı sert bir tutum takınmıştır. Bir yandan Hz. Ali'nin Allah ile Resulü katındaki mertebesini ve imâmete liyakatini ikrar ederken öte yandan Muâviye'ye sövmenin inanç bakımından tehlikelerini vurgulayan bir eser kaleme almıştır. Bu yüzden Şîa âlimleri tarafından küfürle ithamına kadar varan

tenkitlere mâruz kalmıştır (meselâ bk. Hânsârî, I, 347, 353, 361-364; *DMBİ*, III, 332). Tasavvufa bakışı müsbet olan ve kendisi de tarikata mensup bulunan İbn Hacer Kitap ve Sünnet'e dayanmayan, fıkıh bilgisiyle beslenmeyen tasavvufun karşısında yer almıştır.

Eserleri. İbn Hacer çeşitli konulara dair çok sayıda eser telif etmiştir. A) **Fıkıh.** 1. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (I-III, Bulak 1290, Ömer el-Basrî el-Mekki'nin hâşiyesiyle birlikte; I-IV, Kahire 1282; İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdülhamîd eş-Şirvânî'nin hâşiyesiyle birlikte; I-VIII, Kahire 1305; I-X, Kahire 1315; Beyrut 1989). Nevevî'nin Şâfiî fıkıhına dair *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir (bk. *MİN HÂCÜ' T-TÂLIBİN*). 2. *el-Fetâva'l-kübrâ'l-fıkhiyye (el-Fetâva'l-kübrâ'l-Heytemiyye)* (I-IV, Kahire 1307, 1308, 1329, 1333, 1357, Ahmed b. Ahmed er-Remlî'nin *Fetâvâ'sı* ile birlikte; Beyrut 1403/1983). Fıkıh konularına göre düzenlenmiş soru ve cevaplardan oluşan bir fetva mecmuasıdır. Talebelerinden Abdülkâdir el-Fâkihî tarafından İbn Hacer'in sağlığında derlendiği anlaşılan esere müellifin şu risâleleri de dahil edilmiştir: *Tenvîrül-beşâ'ir ve'l-'uyûn bi-izâhi hükmi bey'î sâ'atin min karâri'l-'uyûn* (II, 166-221); *İşâbetü'l-agrâz fi süküti'l-hıyâr bi'l-a'râz* (II, 242-249); *Qurretü'l-'ayn bi-be-yâni enne't-teberru' lâ yübtilühü'd-deyn* (müellifin daha sonra bu risâlesine zeyil olarak yazdığı *Keşfü'l-gayn 'ammen çalle 'an mehâsini Qurreti'l-'ayn* da aynı koleksiyon içinde yayımlanmıştır [III, 2-38]); *Ref'uş-şübeh ve'r-reyb 'an hükmi'l-ikrâr bi-uhuvveti'z-zevceti'l-mâ'rûfeti'n-neseb* (III, 132-141); *Sevâbiğu'l-meded fi'l-'amel bi-methûmi kavli'l-vâkıf men mâte min gayri veled* (III, 194-221); *et-Taḥkîk limâ yeşmülühû lafzü'l-'atîk* (III, 301-326); *el-İthâf bi-be-yâni aḥkâmi icâreti'l-evkâf* (III, 326-361); *el-Hakku'l-vâziḥu'l-muqarrer fi hükmi'l-vaşıyye bi'n-naşibi'l-muqadder* (IV, 50-68); *el-İntibâh li-taḥkîki ğavîşi mesâ'ili'l-ikrâr* (IV, 171-179); *Taḥzîru's-şikât min ekli'l-küfte ve'l-kât* (IV, 223-234). 3. *el-Fetâva'l-hadîsiyye* (Kahire 1307, 1325, 1328, 1329, Celâleddin es-Süyûtî'nin *ed-Düerü'l-müntesire'si* ile birlikte; Kahire 1328, 1353, 1356, 1390, 1409-1410/1989-1990). *el-Fetâva'l-kübrâ'nın* zeyil gibi değerlendirilen bu eserin büyük bir kısmını akaidle ilgili yönü bulunan fet-

valar teşkil etmektedir. 4. *el-Minhâcü'l-ğavîm (Şerh 'alâ Muḥtaşari Bâ Fazli'l-Ḥaḍramî, Şerhu'l-Muḥaddimeti'l-Ḥaḍramiyye)* (Kahire 1276, 1288, 1297, 1301, 1303, 1305, 1308, 1322, 1325, 1340; Bulak 1309, 1316, 1349; nşr. Mustafa el-Hun v.dğr., Beyrut-Dimaşk 1395/1975; nşr. Mahmûd Mataracı, Beyrut 1416/1996). Müellifin 944 (1538) yılında kaleme aldığı eser, Abdullah Bâ Fazl el-Hadramî'nin Şâfiî fıkıhına dair *Muḥtaşar*'ının (*el-Muḥaddimeti'l-Ḥaḍramiyye*) şerhidir. Muhammed Mahfûz b. Abdullah et-Tirmizî'nin *Mevhibetü'l-fazl 'alâ Şerhi İbn Hacer 'alâ Muḥtaşari Bâ Fazl*, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin *el-Ḥavâsi'l-Medeniyye* ve Hüseyin b. Ali el-Uşârî'nin *Ḥaşiye 'alâ Şerhi'l-Ḥaḍramiyye* adlı eserleri *el-Minhâcü'l-ğavîm* üzerine yazılan hâşiyelerden bazılarıdır. 5. *Fethu'l-cevâd fi şerhi'l-İrşâd* (I-II, Kahire 1305-1306, 1347, 1391-1392/1971-1972). İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin Şâfiî fıkıhına dair *İrşâdü'l-ğavî* adlı eserinin şerhidir. 6. *el-İmdâd fi şerhi'l-İrşâd*. Aynı eserin daha muhtasar bir şerhi olup önceki eserle birlikte basılmıştır. 7. *Ḥaşiye 'ale'l-İzâh fi menâsik* (Kahire 1323, 1329, 1344, 1969, *el-İzâh* ile birlikte). Nevevî'nin *el-İzâh* adlı eserinin hâşiyesidir. 8. *İthâfı ehli'l-İslâm bi-ḥuşûsiyyâti's-sıyâm* (nşr. Mahmûd en-Nevâvî, Kahire 1380/1960; nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1410/1990). 9. *ez-Zevâcîr 'an iktirâfi'l-kebâ'ir** (I-II, Bulak 1284; Kahire 1292, 1310, 1322, 1325, 1331, 1356, 1390/1970, 1980; nşr. Ahmed Abdüssâfî, Beyrut 1407/1987, *el-İlâm bi-kavâti'l-İslâm* ve *Keffü'r-ra'â' 'an muḥarremâti'l-lehv ve's-semâ'* ile birlikte; Kahire 1328, *Taḥtîrül-cenân* ile birlikte; Kahire 1370/1951, *el-İlâm bi-kavâti'l-İslâm*'la birlikte; nşr. M. Mahmûd Abdülazîz v.dğr., Kahire 1414/1994). Muhammed b. Ali el-Beyrûtî'nin *Kenzü'n-nâzir*, Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî'nin *Zevâhirü'z-Zevâcîr* ve Muhammed Osman el-Huşt'un *Kebâ'irü'z-zünûb* (Kahire 1985) adıyla ihtisar ettiği eser Ahmed Serdaroğlu ve Lütfi Şentürk tarafından *İslâm'da Helâller ve Haramlar: Büyük Günahlar* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1981, 1986, 1990). 10. *Keffü'r-ra'â' 'an muḥarremâti'l-lehv ve's-semâ'* (I-II, Bulak 1284; Kahire 1310, 1325, 1331; Beyrut 1407/1987, *ez-Zevâcîr*'in kenarında; nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1406/1986; nşr. Âdil Abdül-mün'im Ebü'l-Abbâs, Kahire 1409/1989).

Müsiki, oyun ve eğlencenin bazı çeşitlerini kötöleyen bir eser olup İbn Zuğdân lakabıyla bilinen Ebû'l-Mevâhib Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tûnisî'nin (ö. 881/1476) *Ferahu'l-esmâ' bi-ruhaşi's-semâ'* adlı eserine reddiye olarak kaleme alınmıştır. **11.** *Derrü'l-ğamâme fi durrî't-taylesân ve'l-azbe ve'l-îmâme.* **12.** *Telhîşü'l-İhrâ' fi ta'lik bi'l-ibrâ'.* Semhûdî'nin *el-İhrâ'*ının muhtasarıdır. **13.** *Tahtîrü'l-aybe min denesi'l-ğaybe* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Kahire 1987; nşr. Yüsrî Abdülğani Abdullah, Beyrut 1409/1988).

B) Siyer, Biyografi, Tarih. **1.** *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Kahire 1303, 1304, 1305, 1311, 1322, 1326; Beyrut 1403/1983). Şemseddin eş-Şâmî'nin *'Ukûdü'l-cümân fi menâkıbî Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı kitabından faydalanılarak kaleme alınmıştır. Manastırlı İsmâil Hakkî'nin aslına tam sadık kalmadan büyük bir kısmını Türkçe'ye çevirdiği eseri (*Mevâhibü'r-rahmân*, İstanbul 1310) Ahmet Karadut (*Menâkıb-ı İmâm-ı Azam: İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri*, Ankara 1978, 1983) ve Abdülvehhab Öztürk de (*İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri*, Ankara 1978) tercüme etmiştir. **2.** *el-Cevherü'l-munazzam (muntazam) fi ziyâreti'l-kabri'l-mu'azzamî'l-mükerrrem* (Bulak 1279; Kahire 1309, 1320, 1331). Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin hüküm ve âdâbına dairdir. **3.** *Tuhtetü'z-züvvâr ilâ kabri'n-nebiyyi'l-muhtâr* (nşr. es-Seyyid Ebû Ömer, Tanta 1412/1992). **4.** *ed-Dürrü'l-mendûd fi's-salât ve's-selâm 'alâ şâhibi'l-makâmî'l-mahmûd.* Haseneyn Muhammed Mahlûf tarafından neşredilmiştir (Kahire 1380/1961). **5.** *Mevlidü'n-nebî* (Kahire 1323; nşr. Ebû'l-Fazl el-Huveynî el-Eserî, Tanta 1411/1990). Eser üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır. **6.** *Tuhtetü'l-aḥbâr fi mevlidi'l-muhtâr* (Dımaşk 1283; Tanta 1322). **7.** *en-Ni'metü'l-kübrâ 'ale'l-âlem bi-mevlidi seyyidi benî (veledi) Âdem* (İstanbul 1308, 1977, 1404/1984). **8.** *Eşrefü'l-vesâ'il ilâ fehmi's-semâ'il* (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 314; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 198; ayrıca bk. Muhammed Habîb el-Hîle, s. 220). Tirmizî'nin *Şemâ'ilü'n-nebî*'sinin şerhi olup Şebrâ-mellisî'nin eser üzerine bir hâşiyesi vardır. **9.** *Meblağu'l-ereb fi faḥri'l-Arab.* Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Kahire 1987)

ve Yüsrî Abdülğani Abdullah (Beyrut 1410/1990) tarafından yayımlanmıştır. **10.** *İt-hâfû ihvâni's-şafâ' bi-nübez min aḥbârî'l-hulefâ'.* Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ'* adlı eserinin muhtasarıdır. **11.** *el-Menâhilü'l-azbe fi işlâhi mâ vehâ mine'l-Ka'be.* **12.** *Mu'cem (Şebet).* Kendilerinden hadis dinlediği âlimlerin biyografilerini ihtiva etmektedir.

C) Hadis. **1.** *Fethu'l-mübîn fi şerhi'l-Erba'în* (Kahire 1307, 1317, 1320, Hasan el-Medâbigî'nin *el-Erba'în* hâşiyesiyle birlikte; Beyrut 1978). Nevevî'nin *el-Erba'în* adlı eserinin şerhidir. **2.** *el-Erba'ün el-âdliyye.* Eserde adaletle ilgili kırk hadis yer almaktadır. **3.** *el-İşâḥ'an eḥâdîsi'n-nikâh.* 130 hadis ihtiva eden bir eser olup Muhammed Şekûr İmrîr el-Meyâdîni tarafından neşredilmiştir (Amman 1406/1986). **4.** *Esânidü'l-fakîh Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî* (derleme ve tertip, Ebû'l-Feyz M. Yâsin b. İsâ el-Fâdanî, Beyrut 1408/1988). **5.** *Şerhu Mişkâti'l-meşâbih.* Tebrîzî'nin eserinin şerhidir. **6.** *el-İfâde limâ câ'e fi'l-marâz ve'l-iyâde* (nşr. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut 1413/1993). **7.** *el-İnâfe fîmâ câ'e fi's-şadaḳa ve'z-ziyâfe* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Riyad 1407/1987; nşr. M. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1411/1991).

D) Akaid-Kelâm. **1.** *el-İ'lâm bi-kavâḫi'l-İslâm* (Kahire 1293, 1294; Bulak 1284, 1293; Kahire 1310, 1325, 1331, 1370/1951; Beyrut 1407/1987, *ez-Zevâcir*'in kenarında). Kişinin kâfir sayılmasına yol açan sözlerle dair bir eserdir. **2.** *eş-Şavâ'iku'l-muḥrika**. Hulefâ-yi Râşidîn'in hilâfetlerinin meşruiyetini ispat ve Şi'a'nın bu konudaki görüşlerini tenkit amacıyla hazırlanan bir eser olup 950 (1544) yılında tamamlanmıştır. Esere Nûrullah et-Tüsterî *eş-Şavârimü'l-muḥrika* ve Ahmed b. Muhammed el-Murtazâ *el-Bihârü'l-muḡrika* adıyla birer reddiye yazmışlardır. Çeşitli baskıları bulunan eser (Bulak 1290; Kahire 1292, 1307-1308, 1312, 1324, 1341, 1375, *Tahtîrü'l-cenân* ile birlikte; Lahor 1895) Abdülvehhâb Abdülâtîf (Kahire 1385/1965), Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât (I-II, Beyrut 1417/1997) tarafından yayımlanmıştır. **3.** *Tahtîrü'l-cenân ve'l-lisân 'ani'l-ḥuṭûr ve't-tefevvüh bi-selbi Mu'âviye b. Ebî Süfyân* (Kahire 1290, 1292, 1303, 1307-1308, 1312, 1324, 1341, 1375/1955, *eş-Şavâ'iku'l-muḥrika*'nın kenarın-

da; Kahire 1328, *ez-Zevâcir*'in kenarında; Beyrut 1405/1985; nşr. Abdülâtîf Abdülvehhâb, Kahire 1385/1965; nşr. Ebû Abdurrahman el-Mısırfî el-Eserî, Tanta 1413/1992). Muâviye b. Ebû Süfyân'a sövmenin akaid açısından tehlikesini açıklamak için kaleme alınmıştır. **4.** *el-Kavlü'l-muḥtaşar fi 'alâmâtî'l-Mehdî el-Muntazar* (nşr. Muhammed Zeynhüm – Muhammed Azeb, Kahire 1407/1987; nşr. Mustafa Âşûr, Bulak 1987; nşr. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kahire 1415/1994). Eseri Müşerref Gözcü, *Beklenen Mehdi'nin Alâmetleri* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Manisa 1985, 1986).

E) Diğer Eserleri. **1.** *et-Ta'arruf fi'l-aşleyn ve't-taşavvuf.* İbn Allân tarafından *et-Telâtuf fi'l-vüsûl ile't-Ta'arruf* adıyla şerhedilmiştir (bir kısmı Mekte 1330, kalan kısmı Kahire 1354, kenarında metniyle birlikte). **2.** *Tahtîrü'l-makâl fi âdâb ve aḥkâm ve fevâ'id yah-tâcû ileyhâ mü'eddibü'l-etfâl.* Muhammed Süheyl ed-Debs (Dımaşk-Beyrut 1407/1987) ve Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Bulak 1407/1987) tarafından neşredilmiştir. **3.** *el-Menhecü'l-kavîm fi mesâ'ilî't-tâlim.* **4.** *en-Nuḥabü'l-celîle fi'l-ḥuṭâbi'l-cezîle* (Kahire 1290, 1310, 1324). **5.** *Esne'l-metâlib fi şilâti'l-eḳârib* (nşr. Hasan Abdülhamîd Hasan, Kahire 1984). **6.** *el-Mineḥu'l-Mekkiyye fi şerhi'l-Hemziyye* (Bulak 1292, kenarında Hifnî'nin bu şerhe yazdığı *Enfesü nefâ'isi'd-dürer* adlı hâşiyesiyle birlikte; Kahire 1304, 1307, 1309, 1322, 1326). Bûsîrî'nin *el-Ḳaşıdetü'l-Hemziyye*'sinin şerhidir. **7.** *Şerhu Ḳaşıdeti'l-bürde* (Kahire 1307, 1322). **8.** *Künhü emrâd fi şerhi Bânet Sü'âd.* Kâ'b b. Züheyr'in kasidesinin şerhidir (bu eserleri ve diğer bazı eserleriyle yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 508-511; Suppl., II, 527-529; Pertsch, I, 14-17, 47, 49, 486-487; II, 142; III, 215-216, 381-382, 389; IV, 294; Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezâr, s. 191-216; Muhammed Habîb el-Hîle, s. 217-228).

Ali el-Kârî, *Risâle fi beyâni'l-ḥaccî'l-mebrûr ve taḥkîki'l-ḥilâl beyne'l-imâm eş-Şeyḫ İbn Hacer el-Mekki eş-Şâfi'i ve'l-Emîr Bâbişâḥ el-Buḥârî el-Ḥaneffî fi enne'l-ḥac hel yükeffirü'l-kebâ'ire em lâ* adıyla bir risâle kaleme almış (Bulak 1287) Ebû Sabrîn Ali b. Ahmed b. Saîd de Şemseddin er-Remlî ile İbn Hacer el-Heytemî arasındaki ihtilâfları *Esmedü'l-ayneyn fi ba'zî ihtilâfi's-şeyḫayn* adlı

eserinde derlemiştir (Seyyid Abdurrahman b. Muhammed Bâ Alevî'nin *Buğyetü'l-müsterşidin*'inin kenarında basılmıştır, Kahire 1371/1952).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*, Kahire 1357, I, 3-5; a.mlf., *et-Ta'arruf fi'l-aşleyn ve't-taşavvuf*, Mekke 1330, s. 109-111; a.mlf., *Şerh 'alâ metni'l-Hemziyye*, Kahire 1304, s. 16-17, 85, 139, 157, 158; a.mlf., *ez-Zevâcîr 'an iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut 1408/1988, tür.yer.; Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nürü's-sâfir*, s. 258-263; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, III, 111-112; *Keşfü'z-zunûn*, I, 57, 60, 128, 307, 620, 735; II, 1059, 1083, 1324, 1349, 1502, 1876; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ'*, I, 435-436; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 370-372; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, II, 166; *el-Hulelü's-sündüsiyye*, III, 194, 196, 198; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, II, 200-202; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 109; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 240-241; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, 345-364; Serkîs, *Mu'cem*, I, 81-84; Tibrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VII, 471-472; Brockelmann, *GAL*, II, 508-511; *Suppl.*, II, 527-529; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 112; A. S. Fulton - M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 66-112; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteşrafe*, s. 194; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 175-176, 726; Münecid, *Mu'cem*, I, 13; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmi*, II, 352; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983, s. 59, 74, 95, 112, 116, 253, 275, 308; a.mlf., *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lletî nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 51, 64; Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, *İbn Hacer el-Heytemî*, Kahire 1401/1981; Nu'mân el-Âiûsî, *Cilâ'ü'l-'ayneyn*, Kahire 1278, tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 337-340; C. Zeydan, *Âdâb*, III, 352-353; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, I, 262-263; Muhammed el-Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahtûlâtî Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1403/1983, I, 273, 297-298; Mustafa Hilmi, "İbn Hacer el-Heysemî", *Mu'cemü a'lâmi'l-fikri'l-insânî* (nşr. İbrâhim Medkûr), Kahire 1984, I, 101-102; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebi'l-Arabî fi'l-'aşri'l-âhidî*, Beyrut 1985, I, 402-417; Ebû'l-Hayr Abdullah Mürdâd, *el-Muhtaşar min Kitâbi Neşri'n-nev ve'z-zeher fi terâcimi efâdili Mekke mine'l-karni'l-âşer ile'l-karni'r-râbi'* 'aşer (nşr. Muhammed Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali), Cidde 1986, s. 122-124; Pertsch, *Gotha*, I, 14, 15, 16, 17, 47, 49, 486-487; II, 142; III, 215-216, 381-382, 389; IV, 294; Ahmet Özel, *Hane-fi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 201-202; Muhammed Habîb el-Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihün bi-Mekke*, Mekke 1994, s. 216-228; C. van Arendonk, "İbn Hacerülheytemî", *JA*, V/2, s. 737-738; a.mlf. - [J. Schacht], "İbn Hacıdar al-Haytami", *EP* (İng.), III, 778-779; M. Âsaf Fikret, "İbn Hacer-i Heytemî", *DMBİ*, III, 331-333.

CENGİZ KALLEK

İBN HADRAVEYH el-BELHÎ

(bk. AHMED b. HADRAVEYH).

İBN HAFÂCE

(ابن خفاجة)

Ebû İshâk İbrâhîm

b. Ebi'l-Feth (b.) Abdillâh (Ubeydillâh)

b. Hafâce

el-Hevvârî eş-Şukarî

(ö. 533/1139)

Endülüslü şair.

450'de (1058), Şâtibe ile (Játiva) Belensiye (Valencia) arasında yer alan ve etrafı sularla çevrili olduğu için Cezîretüşşukar veya sadece Şukar (Jucar) adı verilen kasabada doğdu. Burada başladığı öğrenimini Şâtibe, Belensiye ve Mürsiye'de (Murcia) sürdürdü. İbn Sükkere diye tanınan kadı ve muhaddis Ebû Ali es-Sadeffî, Ebû İmrân Mûsâ b. Ebû Telîd, Ebû Bekir Atîk b. Esed ve Ebû İshak İbrâhîm b. Savâb gibi âlimlerden gramer, lügat, edebiyat, hadis ve fıkıh dersleri aldı. Edebî zevkinin oluşumunda özellikle İbn Savâb'ın büyük tesiri vardır. Fıkıh alanında derinleşip "fakih" unvanıyla anıldığı halde resmî bir görev almadı.

Endülüs'ün çeşitli emirliklere (mülûkû't-tavâif) bölündüğü, bunların bir yandan birbirleriyle, öte yandan hıristiyanlarla savaştıkları bir dönemde yaşamasına rağmen bütün bu olup bitenlere ilgisiz kalan İbn Hafâce, olağan üstü güzelliklere sahip Şukar'a çekilerek tabiatla iç içe yaşamayı tercih etti. Burada yaklaşık elli yaşına kadar zevku safâ içinde bir ömür sürdükten sonra pişmanlık duyarak zâhidâne bir hayat yaşamaya başladı. Aynı sebeple şiir yazmayı da bıraktı (*Divân* [nşr. Seyyid Gâzî], neşredenin girişi, s. 7). Murâbitlar Emîri Ebû İshak İbrâhîm b. Yûsuf b. Tâşffîn'in teşviikyle on yıl sonra yeniden şiire dönerek (a.g.e., neşredenin girişi, s. 7-8) geçmişinden duyduğu pişmanlığı ve zühdünü ifade eden şiirler kaleme aldı. 25 Şevval 533'te (25 Haziran 1139) doğum yeri olan Şukar'da vefat etti.

İbn Hafâce divanını hayatta iken kendisi tertip eden nâdir şairlerdendir. Dostlarının isteği üzerine vefatından on sekiz yıl önce derlediği divanına yazdığı mukad-

dime sanat hayatının genel çizgileri, edebî zevk ve yönelişleriyle etkilendiği şairler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Şerif er-Radî, Mihyâr ed-Deylemî, Buhtûrî ve Saneberî'nin yanı sıra özellikle gazelde Abdülmuhsin es-Sûrî (bk. *Divân*, nşr. Seyyid Gâzî, s. 6, 12-18, 67, 125, 192, 247), gazel-hamâse karışımı türde ise Mütenebbî'nin (a.g.e., s. 16, 283, 284-285) tesiri altında kalmıştır. Kendisi de İbnü'z-Zekkâk ve İbn Mutarrif künyeleriyle anılan yeğeni Ali b. Atıyye el-Belensî ile Ebû Abdullah İbn Âişe başta olmak üzere birçok Endülüslü şair üzerinde etkili olmuştur.

Divanı methiye, mersiye, gazel, zühdiyyât, ihvâniyyât, hamriyyât ve özellikle tabiat tasviri gibi geleneksel temalarda yazılmış manzumelerden oluşmaktadır. Hiciv ve fahriye türü şiir yazmayan İbn Hafâce, Endülüs şiirine has bir tür olan müveşşaha da ilgi duymamıştır. Edebiyata düşkün ve sanatkârları takdir eden emirlere yakın olmak, onların saraylarında yaşamak gibi bir düşüncesi olmamış, şiirlerinde onlara yer vermemiş, para kazanma veya hediyeye alma amacıyla methiye yazmamıştır. Methiyelerine konu olanlar genellikle fakih, kadı ve vezirler olup bunların çoğu onun hocaları veya okul arkadaşlarıdır.

İbn Hafâce'nin divanında tabiat güzelliklerini ve eğlence meclislerini tasvir eden şiirler önemli bir yer tutar. Onun şiirleri tabiattaki güzellikleri yansıtan bir tablo gibidir. Bu durum onda âdeta bir karakter haline geldiği için çağdaşları tarafından "Endülüs'ün bahçıvanı" (cennân) diye anılmıştır. Bağ, bahçe ve çiçek tasvirleriyle ünlü Doğulu şair Ebû Bekir es-Saneberî ile de (ö. 334/946) bu yönüyle karşılaştırılan İbn Hafâce'ye Endülüs'ün Saneberî'si lakabı verilmiştir. Gençlik günlerini birlikte geçirdiği arkadaşları için tebrik, tâziye, teselli, methiye, mersiye, tasvir ve gazel tarzında yazdığı şiirler (ihvâniyyât) divanın yaklaşık üçte birini oluşturur. Şair, kendi dönemindeki içtimâî ve siyasi olaylardan kopuk bir ömür geçirdiği için şiirleri tarihî belge olma vasfından uzaktır. İbn Hafâce, genellikle Endülüs Arap şiirinde çok tutulan kısa şiir formunu tercih etmiş, tasvirlerinde daha çok meyve, bahçe, ud çalan zenci kadınlar, şarap dolduran kambur zenciler, bazı hayvanlar, nehirler gibi objeleri kullanmıştır.